

Н. Мирошкіна, асп.

## Постать Т. Шевченка в есеїстичних розвідках Є. Маланюка

Сучасні наукові дослідження видатної постаті української культури та літератури Т. Шевченка пов'язані з відродженням національної ідентичності українців та зміцнення української державності, оскільки "лише в Шевченка, у "прочитаного" Шевченка, у реалізації його ідей – шлях до здобуття справді української держави: держави української нації на українській землі. І кожне нове слово правди про Шевченка, пропаганда його ідей і заповітів непомилково ведуть до цієї мети" [2, 4].

Література реагує на такі потреби часу своєрідним для неї художньо-образотворчим відтворенням дійсності, з обранням відповідних жанрових форм. Зокрема, широко представлений у світовій літературі жанр есею стає одним з провідних і в українській літературі: він висвітлює найбільш гострі та драматичні моменти сучасного українського буття (В. Цибулько, В. Медвідь, Є. Пашковський, К. Москалець, Ю. Андрухович, О. Забужко та інші).

Метою нашої статті є спроба проаналізувати есеї Є. Маланюка "Книга спостережень", окремі його есеїстичні розвідки щодо постаті Т. Шевченка. Є. Маланюк дуже плідно працював у жанрі есею, який вимагає вишуканого смаку та пристрасного ставлення до обраних для розгляду проблем. У передмові до цієї збірки С. Білокінь писав: "Це плід потужної ерудиції на небезпечному шляху глибокого концептуального мислення й мистецьких озарінь", шляху, яким не варто пускатися смертному" [3, 7]. Але ж Є. Маланюк зробив це й "ціле життя писав про магнітні аномалії трагічної української історії" [3, 5], саме в цьому ключі студіюючи кардинальні питання розвитку української культури та нації.

Зазначимо, що особливостями поетики жанру есею є глибока концептуальність, яскрава авторська особистість, діалогічність, пошуковість. Прослідкуємо їхній прояв в есеях Є. Маланюка.

Найголовнішою ідеєю есеїстики письменника є ідея відродження української державності, української культури та літератури.

Аналізуючи безпосередньо тексти есеї, ми спостерігаємо прояви "глибокого концептуального мислення й мистецьких озарінь" письменника.

Так, епіграф збірки есеїв "Книга спостережень" – "Від Кобзаря до Нації" – відтворює глибоко змістовну та гуманістичну за суттю ідею

твору: одним з найбільш імовірних шляхів відтворення незалежності та національного відродження України, подолання "радянського синдрому", який заважає дійсно демократичним змінам у суспільстві, є створення та пропагування справжньої української літератури, існування якої можливе тільки завдяки таким постатям як Т. Шевченко.

Щодо змісту саме есеїв, ми спостерігаємо відтворення особистісного, а тому ідеологічного бачення Є. Маланюком (жанр есею відповідає цим потребам у повному сенсі) тих проблем українського літературного буття, які потребують переосмислення та усвідомлення (пошуки істини є однією з провідних стратегій жанру), і таким чином сприяти кардинальним змінам у свідомості українця, формуванню вільного та незаідеологізованого світогляду.

Письменик відтворював своє бачення українського літературного буття, зокрема через представлення творчого шляху видатних митців. Він виступає проти радянської заідеологізованості у погляді на Т. Шевченка: піддає різкій та знищувальній критиці соціально-політичну ситуацію, яка довгий час існувала в суспільстві та зумовлювала численні негативні явища в українському літературному бутті, і застосовує стратегії та техніки есеїстичного письма, які відповідають його естетичним поглядам та художньому смаку. Зокрема, ми спостерігаємо застосування займенника "Ми", що є свідченням позиціонування Є. Маланюка як представника української нації, його планетарної свідомості (прояв гуманістичних інтенцій есеїстики), і, головне, його особистої стурбованості усіма існуючими проблемами: "О, ми ясно уявляємо, ми занадто добре знаємо, "как живут і работают" українські мистці в "самой свабодной в міре стране". Тому зайвих ілюзій не плекаємо" [3, 19]. Гра слів українською та російською мовою (постмодерністські техніки) свідчить про його іронічне ставлення та несприйняття існуючого свавілля щодо українського мистецтва.

Наступні висловлювання спрямовані на відтворення, по-перше, його негативної оцінки жовтневої революції, руйнівні наслідки якої ми спостерігаємо і сьогодні, а по-друге – громадянської позиції Є. Маланюка, який не втратив віру щодо збереження традицій українського письменства, які "крізь бурю і сніг" все ж таки збереглися: "І не зважаючи на всі ці досить невеселі явища на шляху пореволюційної української літератури, всупереч жовтнево-похоронному тлу і жовтнево-гнилому мікробам, наша, хоч і осіння, весна дала не мало. Бо справжня українська література продовжує йти собі "тим часом" далі й далі" [3, 23]. Використання епітетів, метафор та порівнянь з різко негативною семантикою сприяє відтворенню глибоко емоційного та експресивного сприйняття цього стану речей митцем Є. Маланюком.

Є. Маланюк ініціює достатньо різке негативне ставлення до таких постатей "радянського" українського письменства, як В. Сосюра та М. Хвильовий і використовує численні стилістичні прийоми: "Про щоб не

співав Сосюра" <...> "вражіння однакове: "гудуть дроти", "цокотять ешелони", "б'ють гармати", "вважаючи на сов-сезон" (іронічні неологізми); "Від росіян і "руських" українська інтелігенція перейняла здібності "слабой мозгавой системи русскаво челавека, неспособной воспринимать действительность, как таковую. Для него существуют только слова" (Проф. Павлов про умовні рефлекси русскої людини). Від російської інтелігенції українська заразилась хворобами "умственной чесотки і ліберально-ажиренія", як влучно висловився гр. С. Вітте" [3, 27]. Гра слів, грубі порушення орфографії, метонімічні порівняння свідчать про негативне ставлення письменника до завойовничої російської мови, її ганебний вплив на українську культуру, провідниками якої були деякі письменники.

На нашу думку, така глибоко емоційна та експресивна преамбула Є. Маланюка щодо стану української літератури є цілком зрозумілою та доречною з точки зору створення бажаного для автора настрою його потенційного читача перед викладенням головної теми його розвідок – розвідок щодо постаті Т. Шевченка.

Щодо загального змісту есеїв та його художнього відтворення, ми констатуємо послідовно логічне та емоційно відверте студіювання автором постаті Т. Шевченка (єднання логічного та емоційного є однією з головних ознак есею).

Насамперед він піддає достатньо різкій критиці існуючі довгий час теорії щодо особистого та творчого шляху Т. Шевченка, які, на думку автора, заважали його адекватному сприйняттю і відволікали від національно-патріотичних ідей великого Кобзаря. Вони, або замовчувалися, або були "звільгаризовані". Зі слів Є. Маланюка, "Шевченко був звільгаризований віддавна і досить міцно. Весь прометеїв запал, вся пророча висота, вся нелюдськість змісту його таких на позір "людських" слів для більшості інтелігенції була порожнім місцем" [3, 7]. Той факт, що "Реве та стогне", або "Садок вишневий" довгий час залишалися "єдиною мірою усіх речей" стосовно Т. Шевченка є ганебним та несприйнятливим з точки зору Є. Маланюка.

Такі редуційні моменти щодо постаті Т. Шевченка зумовлені суто ідеологічними табу на все те, що спонукало б усвідомленню національної ідентичності громадянами України, і Є. Маланюк все це добре розумів.

Наступними його кроками є студіювання різних аспектів особистого та літературного життя Т. Шевченка, які довгий час залишалися поза дійсного буттєвого сприйняття та наукової рецепції.

По-перше, Є. Маланюк намагається довести до нас усю велич постаті письменника, наполягає на його могутності та "історично-національному значенні" для суспільства і констатує "напряма до великої правди: розуміння творчості Шевченка і висвітлення його особистості можливі лише за національного підходу до національного генія" [3, 31]. Ці його

думки виявилися пророчими, оскільки на сьогодні, коли Україна отримала незалежність, наукова думка спрямована саме на дослідження ідейно-естетичних пошуків великого Кобзаря як шлях до усвідомлення своєї національної ідентичності.

Разом з тим Є. Маланюк в іронічному ключі підкреслює ущербність тих, хто не зрозумів "цієї монолітної суцільності Шевченка й готичного зростання його геніальної особистості" і для яких "щирець його творчості й його історично-національного значення зостануться невідомі" [3, 31], і яким потрібно ще багато зусиль, щоб збагнути усю велич українського митця – Т. Шевченка, усвідомити його значущість у відродженні нашої національної свідомості. Така недолугість ще спостерігається у нашому суспільстві, але загальний шлях обраний правильно.

По-друге, ми спостерігаємо спроби Є. Маланюка щодо висвітлення поступового формування світогляду Т. Шевченка та поетапного розвитку його творчого шляху. Він застосовує абсолютно логічні схеми викладення своїх думок і це відтворено у його есеях – "Ранній Шевченко", "Три літа", "До справжнього Шевченка", "Шевченко – живий". У кожному з есеїв викладено задану тему та застосовано різноманітні техніки есеїстичного письма.

Зазначимо, що провідною ідеєю, на якій наполягає Є. Маланюк, є визнання приналежності Т. Шевченка до "справжньої української літератури", правдиво освітлене життя та творчість якого стане одним з вагомих чинників відродження національної культури українського народу і відтворення національної ідентичності.

У есеї "Ранній Шевченко" Є. Маланюк повідомляє нам про дійсно серйозні речі щодо існуючих у його час реалій українського буття, зокрема кріпацтва, яке охопило "його рідних", "увесь народ, усю Україну" і що стало вагомим чинником формування "його політично-національного прозріння". Пафос Є. Маланюка спрямовано на висвітлення планетарної свідомості Т. Шевченка, яка сформувалася ще у ті роки – роки "раннього Шевченка". З його слів, "Тісний зв'язок Т. Шевченка із самим національним еством своєї Батьківщини, занадто страшною в своїй реальності України носив в собі самому, але недарма" і "чим гостріше відчував він себе вільним, тим кріпацький стан його рідні виростав перед ним і розгортався, охоплюючи увесь народ, усю Україну. І ця гірка свідомість була першим натуральним наслідком його психологічно-інтелектуального зросту, його політично-національного прозріння" [3, 29].

Є. Маланюк цитує П. Куліша (цитата є однією з технік есеїстичного письма), який у достатньо емоційній формі (численні епітети, оксюморон) відтворює прагнення Т. Шевченка збагнути, чим є його рідна Україна – погноблена, але яка не втратила своїх прагнень до волі: "Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою, і співану народну річ обернув на живопис того, що було і що

єсть на Україні. Його устами увесь наш народ заспівав про свою долю" [3, 27]. І не менш вразливе його спостереження, яке залишається актуальним і досі: "...і з того часу всі в нас поділились на живих і мертвих, та й довго ще ділитимуться" [3, 27]. Це порівняння "поділились на живих і мертвих" є яскравою метафорою глибокої філософської дилеми "як залишитися вірним своєї гідності у цьому трагічному світі, та не втратити своєї особистості, тільки-но ціною свого життя" [3, 27].

Цитує Є. Маланюк і самого Т. Шевченка (поетика жанру есею дозволяє такі техніки письма як вагомі чинники здобуття істини) щодо ролі мистецтва у його житті: "Перед... чарівними полотнами (Брюллова) я задумувався і лелівав в своїм серці свого сліпця-кобзаря та своїх жадних крови гайдамаків. <...> Передо мною лишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна... І я задумувався..." [3, 29].

Підсумовуючи, Є. Маланюк пише: "...крізь візію маляра-пластика, що знає лише зовнішні барми й лінії зачинає думами проростати ота внутрішня Україна, і маляр стає поетом, а "думи мої, думи мої" – найстирнішою думкою, постійним супутником його творчого напруження. Цей мотив – "Думи мої...", спочатку тьмянний і неясний, але вже повний велетенського змісту, дедалі розкривається щораз повніше, деталізується щораз яскравіше" [3, 29] і задається риторичним питанням, щоб привернути увагу читача: "Але чи це (чи тільки це) з'ясує нам, чому і як щасливий своєю свободою вчорашній кріпак і, безперечно, відданий малярству ліпший учень великого тоді Брюллова, нагороджуваний медалями за успіхи, раптом почав "задумуватись" і все напруженіше, усе гостріше вдивлятися в спочатку неясні "думи мої, думи мої..." [3, 31]?"

Саме з цим, на нашу думку, пов'язані висновки українського вченого О. Багана щодо витоків українського есею: "В українській літературі есеїстичність присутня вже в деяких щоденникових записах, нарисах письменників XIX ст. (Шевченко, Нечуй-Левицький, Франко)" [1, 15]. Ця думка вченого щодо есеїстичності творчих пошуків Т. Шевченка співпадає з позицією вчених, які розглядають роздуми, думи, міркування як одну з властивостей жанру есею (М. Епштейн, С. Квіт, В. Ліпіна-Берьозкіна, В. Кругліков та інші).

Констатуючи існування численних "забобонів" у ставленні до Т. Шевченка, Є. Маланюк намагається дати їм належну оцінку. Він абсолютно відверто висловлює свої думки (одна з головних стратегій есеїстки) щодо цих "забобонів" і використовує численні лапки, щоб висвітлити своє іронічне ставлення до них. Зокрема, він намагається довести до нас один з цих забобонів: "...суть цього забобону лежить у тому, що спочатку Шевченко, мовляв, захоплювався національною старовиною, бувши на чужині "ідеалізував козацтво й гетьманів" і, взагалі, був просякнутий національною ("націоналістичною") романтикою, та пізніш, під впливом, натурально, зовні ("конарчики й

петрашевці"), по арешті й засланні, він позбувається національних ілюзій, усвідомлюється соціально, стає "класово-свідомий"... Річ ясна, що теорія ця була спеціально модна на терені У.С.С.Р., а від р. 1930 почавши, набрала там сили непереможного декрету. Навіть вигадано було урядовий термін "передпролетаріят", якого виразником і співцем мав бути саме "усвідомлений" і "перебудований" Шевченко". Іронізуючи далі, Є. Маланюк підкреслює: "Трагікомізм цієї псевдонаукової легенди полягав у тім, що, точнісінько як у випадку з "кожухом і шапкою" авторами її були земляки поета". Його наступна теза ще більш жорстка та іронічна щодо так званих інтерпретаторів: "Сучасні Белінські лише скористали з творчості наївних шевченколюбів і відповідно обробили й спопуляризували готовий матеріял" [3, 30]. Використання епітетів, метонімічних метафор та порівнянь сприяє емоційному та експресивному відтворенню його ставлення.

Сам Є. Маланюк відкидає категорично усі заідеологізовані "ярлики" щодо Т. Шевченка і демонструє своє глибоке переконання щодо величчя цієї освіченої постаті та національно свідомої особистості: "Отож випадає ще раз ствердити, що жадних ідеологічних "борсань", жадних "спалювань ідеалів" і жадних "матеріялістичних", отже, й "соціялістичних") звужувань виднокругу ані в Шевченковій творчості, ані в Шевченковій свідомості – ніколи не було. Був – безупинний ріст. І свідомість його, і його творчість являють рідкий в історії культури приклад органічного, суцільного зростання особистості й її світогляду – вверх. Можна прослідкувати, як теми й мотиви раннього періоду творчості – Шевченко розкривав, поширював і поглиблював у творчості періодів наступних" [3, 30]. Характерне для Є. Маланюка іронічне сприйняття усіх "заідеологізованих ярликів" щодо Шевченка шляхом використання численних стилістичних засобів.

На противагу усіляким забобонам Є. Маланюк демонструє обізнаність щодо інтелектуального та творчого здобутків Т. Шевченка як особисту, так і вже означену його шанувальниками. Є. Маланюк наполягає на геніальності великого Кобзаря і життєвості його ідейно-естетичних здобутків: "Генія трудно убити в стисло окреслені рами. Геній прямує до найповнішого розкриття своєї особистості, до створення власного "космосу" – непереможно і всебічно. Тому часто живе відразу в кількох добах і йде в кількох напрямках" [3, 32]. Глибоку ерудованість та інтелектуальну обізнаність Т. Шевченка констатує П. Куліш, якого цитує Є. Маланюк. На його думку, "лектура його була величезна", "не було книжок... щоб йому в руки не попали..." [3, 32].

Наступний есей "Три літа" висвітлює поетичну та національну зрілість митця: "Ці три літа були, безперечно, зенітом поетичної творчості національного генія" [3, 38]. Його відверті та емоційні вислови супроводжуються різкою критикою надбань ще "радянського" шевченкознавства. На думку Є. Маланюка, "Це була дійсність без

жального серпанку не то що "байронічного туману", а й без тої неминучої розпливчастості та ідеалізації, що їх натурально спричинюють віддаль та чужина. Поет зустрівся віч-на-віч з своїм народом, зустріч була драматична, хоч зовсім не така катастрофальна, як цього б хотілось творцям і прихильникам теорії "розчарування в національній романтиці" та про "класове прозріння" поета" [3, 35]; "Шевченко ніколи не був ані "очарований", ані "сліпий" [3, 36]; "Щодо знання й відчуття тієї дійсності в цілому історичному її обсязі, то "мужик" Шевченко не мав собі рівних навіть серед найвищої інтелігенції тодішньої України" [3, 36]. Автор підкріплює свої суворі екзистенційні вислови рядками з поезії, що створює більш емоційний ефект спостережень Є. Маланюка: "Так соціально-кріпацька, сказати б, "клясова" свідомість Шевченка, зумовлена його походженням, переісточується, в міру духового його росту, в свідомість вищу і ширшу, в свідомість національно-державну. Ця свідомість врешті знаходить напрочуд просту і в тій простоті та всенародності своїй геніальну формулу:

"В своїй хаті – своя правда,  
І сила, і воля" [3, 38].

Цитація поезії Т. Шевченка відповідає жанровим канонам есеїстики як відкритій та поетичній системі мислення та є ознакою поетики есеїв Є. Маланюка.

В есеї "До справжнього Шевченка" ми спостерігаємо потужні філософські роздуми щодо творчості Т. Шевченка, використання численних літературних та філософських ремінісценцій, що сприяє розумінню загартованого митарствами життя великого українського митця: "Як далекою є ця ікона тій живій постаті, що за ці трудні роки навчилися ми і привчаємося бачити в Шевченкові!" [3, 49]. Шевченко був "бунтарем", лише бунтарем в тій гігантській області, що зветься романтизмом, беручи істоту, сенс і значіння цього явища в історії культури як найширше [3; 49]. Це – відроджена гердерівська Humanitaet, що була – в певнім аспекті – сигналізацією сучасного націоналізму... Це – Фіхте, Новаліс, Шатобріан... Так, все те – кульмінаційні точки філософії і здійснення романтизму [3, 50]. "Так і здається, – продовжує студіювати Є. Маланюк, що після реву чорноморських бурунів, після "пекла Скутарі", після "козацької плати" – грізний переможний Гамалія поверне Україні звільнених з неволі синів і – хто знає? – може опиниться біля плугу, на пасиці, в холодку... І це зовсім не тому, що українець любить "відпочити" – ми знаємо, що ті хуторяни вмить обернуться в генералів і адміралів знову. По Шевченкових героях, що завше є люди (в Шевченківським значінні того слова), герої інших його романтичних сучасників – при всій їх мистецькій і моральній правдивості – видаються – трохи штучними, трохи, подекуди, театральними" [3; 52].

У есеї "Шевченко – живий" відтворено історичну та культурну значущість творчості українського митця.

Есеїстичні розвідки Є. Маланюка ми розглядаємо як дійсно вагомі та своєчасні щодо автентичного відтворення особистого та творчого шляху Т. Шевченка: існуючі міфи щодо його постаті переосмислені та їм надана належна критична оцінка. Нами відзначено широке використання технік есеїстичного письма, які сприяють відвертому та експресивному поданню матеріалу.

1. *Квіт С.* Есеїстичний семінар: методичні матеріали до курсу "Основи герменевтики". – К., 2004; 2. *Іванишин В.* "Непрочитаний Шевченко" – Тернопіль, 2001;
3. *Маланюк Є.* Книга спостережень. – Торонто, 1962.